सुभाषितमाला -२ ।

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

*१. चन्द्रः चन्द्रमाः, इन्दुः, शशी, हिमांशुः = **कलानिधिः।**
२. महत्ता, गुरुत्वम्, गुरुता = **महत्त्वम्।**
३. अद्वितीयम्, अनन्यम्, विलक्षणम् = **अपूर्वम्।**
४. आपद्, आपत्तिः, विपद्, सङ्कटम् = **विपत्तिः।**
५. मुखम्, वदनम्, आननम् = **आस्यम्।**

ब. पद्यांशे विलोमपदं चिनुत।

१. लघुत्वम्, लघुता, स्तोकत्वम्, स्वल्पत्वम् × **महत्त्वम् ।**
२. परपीडा, परपीडनम् × **परोपकारः।**
३. पापम् × **पुण्यम्।**
४. गृह्णाति, स्वीकरोति × **ददाति।**

क सन्धिविग्रहं कुरुत।

१. महतामपूर्वम् = **महताम् + अपूर्वम्।**
२. यथाऽऽस्यमध्ये = **यथा + आस्यमध्ये।**

ड. सन्धिं कुरुत।

१. विपत्तिकालेऽपि = **विपत्तिकाले + अपि।**
२. पतितोऽपि = **पतितः + अपि।**

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

१. अनातपः, आभातिः, अतेजः = **छाया।**
२. सूर्यकान्तिः, तपनी, तप्तिः = **आतपः।**
३. कारुः = **कर्ता।**
४. सुसम्बद्धौ = **संश्लिष्टौ।**
५. सततम्, अविरतम्, सदैव = **नित्यम्।**

ब. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. संश्लिष्टावितरेतरम् = **संश्लिष्टौ + इतरेतरम्।**

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

*१. भ्रमरः, अलिः, द्विरेफः = **मधुकरः।**
*२. कमलम्, पङ्कजम्, नीरजम्, सरोजम् = **अरविन्दम्।**
३. तिरस्कारः, अवमानः = **अवहेला।**
४. मधु, पुष्पासवम्, कुसुमासवम् = **मकरन्दम्।**

ब. पद्यांशे विलोमपदं चिनुत।

*१. रिक्तः, कृशः, वञ्चितः × **तुन्दिल।**
*२. सम्मानः, आदरः × **अवहेला।**

क. सन्धिविग्रहं कुरुत।

१. मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामयम् =

मकरन्दतुन्दिलानाम् + अरविन्दानाम् + अयम्।

ड. सन्धिं कुरुत।

*१. दैवात् + अवहेलाम् = **दैवादवहेलाम्।**

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

१. वयस्यः, सुहृद्, सखा = **मित्रम्।**

२. नेत्रम्, ईक्षणम्, चक्षुः = **नयनम्।**

३. मनः, मानसम्, अन्तःकरणम्, हृद, चित्तम् = **चेतः।**

४. पाषाणः, अश्मा = **ग्रावा।**

५. विपत्तिः, सङ्कटम्, आपद्, आपत्तिः = **विपत्।**

६. अर्थम्, धनम्, वित्तम् = **द्रव्यम्।**

ब. पद्यांशे चित्वा विलोमपदं लिखत।

१. शत्रुः, अमित्रः, रिपुः दुर्हृद् × **मित्रम्, सुहृद् ।**

२. सुखम् × **दुःखम्।**

३. सुलभम् × **दुर्लभम्।**

४. सम्पत्तिः × **विपत्।**

५. अपात्रम् × **पात्रम्।**

क. सन्धिविग्रहं कुरुत।

१. तद्दुर्लभम् = **तत् + दुर्लभम्।**

२. चान्ये = **च + अन्ये।**

३. द्रव्याभिलाषाकुलास्ते = **द्रव्याभिलाषाकुलाः + ते।**

ड. सन्धिं कुरुत।

*१. नयनयोः + आनन्दनम् = **नयनयोरानन्दनम्।**

*२. भवेत् + मित्रेण = **भवेन्मित्रेण।**

इ. योग्यं पर्यायं चित्वा वाक्यं पूरयत।

*१. मित्रं प्रीतिरसायनं _______ । (नयनं / नयने / नयनयोः)

उत्तर: मित्रं प्रीतिरसायनं **नयनयोः**।

२. मित्रम् आनन्दनं _______ ।

(चेतः / चेतसः /चेतसे)

उत्तरः मित्रम् आनन्दनं **चेतसः**।

३. पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेत् _______ तद्दुर्लभम् ।

(मित्रेण / मित्रं /मित्रस्य)

उत्तरः पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेत् **मित्रेण** तद्दुर्लभम् ।

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

*१. क्षयः, नाशः, हानिः = **क्षतिः।**

२. देवः, सुरः, अमरः विबुधः = **अमर्त्यः।**

३. समुद्रः, सागरः, जलधिः, उदधिः = **सिन्धुः,रत्नाकरः।**

ब. पद्यांशे विलोमपदं चिनुत।

१. ददतु, यच्छन्तु × **गृह्णन्तु।**

२. लाभः × **क्षतिः।**

३. मर्त्याः × **अमर्त्याः।**

क. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. बहुष्वमर्त्यैरद्यापि = **बहुषु + अमर्त्यैः + अद्यापि।**

२. रत्नाकर एव = **रत्नाकरः + एव।**

ड. सन्धिं कुरुत।

१. न + अस्ति = **नास्ति।**

२. क्व + अपि = **क्वापि।**

इ. चतुर्थपदं लिखत।

१. नास्ति : न + अस्ति :: क्वापि : _______

उत्तरः नास्ति : न + अस्ति :: क्वापि : **क्व + अपि**

अवबोधनम्।

अ. पद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

१. लाभकरः, कल्याणकरः = **हितकरः।**

२. पण्डिताः, प्राज्ञाः, विज्ञाः, बुद्धिमन्तः = **बुधाः।**

३. मित्रम्, वयस्यः, सखा = **सुहृद्।**

४. अनुकम्पा, करुणा = **दया।**

५. मनः, मानसम्, चेतः, हृदयम्, हृद् = **चित्तम्।**

६. रक्ष = **पालय।**

ब. पद्यांशे विलोमपदं चिनुत।

*१. मूर्खाः, मूढाः × **बुधाः।**

२. दुःखाकरः × **सुखाकरः।**

३. अहितकरः × **हितकरः।**

४. शत्रुः, रिपुः, अरिः × **सुहृद्।**

क. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. धर्मान्नास्त्यपरः = **धर्मात् + न + अस्ति + अपरः।**

२. चित्तमहम् = **चित्तम् + अहम्।**

क. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. धर्मान्नास्त्यपरः = **धर्मात् + न + अस्ति + अपरः।**

२. चित्तमहम् = **चित्तम् + अहम्।**

ड. सन्धिं कुरुत।

*१. बुधाः + चिन्वते = **बुधाश्चिन्वते।**

२. धर्मेण + एव = **धर्मेणैव।**

इ. उचितं पर्यायं चित्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत।

*१. धर्माय _______ नमः। (तस्मै / तस्यै / तस्मात्)

उत्तरः धर्माय **तस्मै** नमः।

२. ________ एव समाप्यते शिवसुखम्।

(धर्मात् / धर्मेण /धर्मे)

उत्तर: **धर्मेण** एव समाप्यते शिवसुखम्।

३. धर्मे चित्तम् ________ दधे प्रतिदिनम्। (अहं / मया /वयं)

उत्तर: धर्मे चित्तम् **अहं** दधे प्रतिदिनम्।

फ. जालरेखाचित्रं पूरयत।

१. धर्म शब्दस्य एकवचनस्य रूपाणि पद्यांशे चित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत।

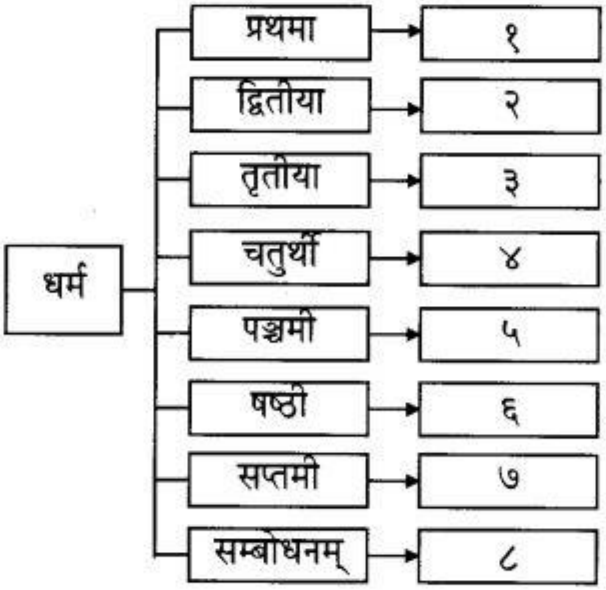

उत्तर:

१.	**धर्मः।**	२.	**धर्मम्।**
३.	**धर्मेण।**	४.	**धर्माय।**
५.	**धर्मात्।**	६.	**धर्मस्य।**
७.	**धर्मे।**	८.	**हे धर्म।**

अवबोधनम् ।

अ. **पद्यांशे पर्यायवाचिशब्दं चित्वा लिखत।**

*१. मुखम्, आननम्, वदनम्, आस्यम् = **वक्त्रम्।**

*२. शरीरम्, देहः, कायः, तनुः = **गात्रम्।**

*३. क्षारः, सरः, कवरम्, रुमाभवम् = **लवणम्।**

*४. निशा, निशीथिनी, रजनी, त्रियामा, क्षपा = **रात्रिः।**

५. नेत्रम्, चक्षुः, ईक्षणम् = **नयनम्।**

६. अन्नम्, खाद्यम् = **भोज्यम्।**

७. जीवनम्, जनिः, जन्म = **जीवितम्।**

८. चन्द्रमाः, इन्दुः, शशी, हिमांशुः = **चन्द्रः।**

९. अवयवः, गात्रम् = **अङ्गम्।**

१०. विहीनम्, रहितम् = **विना, हीनम्।**

११. शोभते, विलसति, राजति, विभाति = **भाति।**

ब. **पद्यांशे विलोमपदं चिनुत ।**

१. सह × **विना।**

२. सहितम् × **विहीनम्।**

क. **सन्धिविच्छेदं कुरुत।**

१. जीवितञ्च = **जीवितम् + च।**

ड. **उचितं पर्यायं चित्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत।**

१. ________ हीनं जीवितं न भाति। (धर्मस्य / धर्म / धर्मेण)

उत्तरः धर्मेण हीनं जीवितं न भाति।

२. ________ विना भाति तथा न रात्रिः। (चन्द्रं / चन्द्रस्य /चन्द्रे)

उत्तरः चन्द्रं विना भाति तथा न रात्रिः।

इ. जालरेखाचित्रं पूरयत।

१. अन्ये विभक्ती उपयोज्य जालरेखाचित्रं पूरयत।

चन्द्रं
१ — **विना** **भाति तथा न रात्रिः।**
२

उत्तरः १. **चन्द्रेण।** २. **चन्द्रात्।**

सूचनानुसारं वाक्यपरिवर्तनं कुरुत।

*१. समुपागतवति मधुकरे दैवादवहेलां मा गाः। (सति-सप्तमीरचनां निष्कासयत।)

उत्तरः **i.** दैवात् **यदि मधुकरः समुपागतवान् स्यात् तर्हि** अवहेलां मा गाः।

ii. दैवात् **यदि मधुकरः समुपागच्छेत् तर्हि** अवहेलां मा गाः।

स्पष्टीकरण —गौणवाक्यांश ओळखा.

त्याच्या आधी 'यदि' व नंतर 'तर्हि' योजा.

गौण वाक्यांशातील सप्तमीतील शब्द प्रथमेत योजा.

आवश्यकतेनुसार शब्दांची फेरमांडणी करा.

'मा गाः'→ या क्रियापदास विध्यर्थाची अर्थछटा आहे.

'समुपागतवान्' कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण आहे.

विध्यर्थाचा अर्थ होण्यासाठी **'अस्'** (२ परस्मैपद) चे विध्यर्थ वापरा = स्यात्। (मधुकरः प्रमाणे)

∴ समुपागतवानि (कर्तरि भू-धा-वि) – सम् + उप + गम् → गच्छ् (१ प.प.) या धातूचे मधुरकर या कर्त्याप्रमाणे विध्यर्थ क्रियापद योजावे.

(**समुपागतवति** **मधुकरे**) दैवात् अवहेलां मा गाः।
↓ ↓ ↓ ↓
दैवात् यदि **समुपागतवान् स्यात्** **मधुकरः** **तर्हि** अवहेलां मा गाः।
१ १

टीपः – विद्यार्थी ऐवजी **समुपागच्छेत्**

∴ **समुपागच्छेत्** हे 'विध्यर्थ क्रियापदही वापरू शकतात.

*२. धर्मं बुधाः चिन्वते। (एकवचने लिखत।)

उत्तरः धर्मं बुधः चिनुते।

स्पष्टीकरण – कर्त्याप्रमाणे क्रियापद चालते.

३. रत्नेषु लुप्तेषु बहुषु अमर्त्यैः अद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः। (सति-सप्तमीरचनां निष्कासयत।)

उत्तरः यद्यपि अमर्त्यैः बहूनि रत्नानि लुप्तानि तथापि अद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः।

स्पष्टीकरण – गौण वाक्यांश ओळखा.

त्याच्या आधी 'यद्यपि' व नंतर 'तथापि' योजा.

गौण वाक्यांशातील सप्तमीतील शब्द प्रथमेत योजा.

आवश्यकतेनुसार शब्दांची फेरमांडणी करा.

७ ७ ७
(**रत्नेषु** **लुप्तेषु** **बहुषु**) अमर्त्यैः अद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः।
↓ ↓ ↓ ↓ ↓
यद्यपि **रत्नानि** **लुप्तानि** **बहूनि** **तथापि** अद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः।
१ १ १

४. अन्ये द्रव्याभिलाषाकुला: सुहृद: सर्वत्र मिलन्ति। (एकवचने लिखत।)

उत्तर: अन्य: द्रव्याभिलाषाकुल: सुहृद् सर्वत्र मिलति।

५. हे धर्म, मां पालय। ('भवान्' इति सर्वनाम्न: उपयोगं कुरुत।)

उत्तर: हे धर्म, भवान् मां पालयतु।

स्पष्टीकरण – 'भवान्' सर्वनामास तृतीय पुरुषाची अपेक्षा असते.

६. धर्माय तस्मै नम:। ('नम्' धातो: प्रयोगं कुरुत।)

उत्तर: तं धर्मं नमामि।

स्पष्टीकरण – नम: या अव्ययास चतुर्थीची अपेक्षा असते.

– नम् (१ परस्मैपद) या अव्ययास द्वितीयेची अपेक्षा असते.

७. कलानिधि: पुण्यचयं ददाति। (प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत।)

उत्तर: कलानिधिना पुण्यचय: दीयते।

स्पष्टीकरण –

कर्ता	कर्म	क्रियापदम्	
१	२	१	= सकर्मक-कर्तरि-प्रयोग:
कलानिधि:	पुण्यचयं	ददाति।	
कलानिधिना	पुण्यचय:	दीयते।	
३	१	१	= कर्मणि-प्रयोग:
कर्ता	कर्म	कर्मणि-क्रियापदम्	